

DOI: <https://doi.org/10.4467/25439561KSR.24.006.20753>

IWONA KRYCKA-MICHNOWSKA  <http://orcid.org/0000-0001-7293-1240>  
Uniwersytet Warszawski  
Warszawa

## DOŚWIADCZENIE WOJNY DOMOWEJ WE WSPOMNIENIACH *MARSZ LODOWY* ROMANA GULA

### THE EXPERIENCE OF CIVIL WAR IN THE MEMOIR *ICE MARCH* BY ROMAN GUL

#### Streszczenie

Wojna domowa w Rosji jest jednym z najtragiczniejszych okresów w jej dziejach. Unikalnym świadectwem początków bratobójczych walk są wspomnienia *Marsz lodowy* Romana Gula, które zapoczątkowały lawinę dokumentów osobistych poświęconych tej tematyce. Gul nie wpisuje się w emigracyjną narrację o wojnie, nie rysuje apologetycznego obrazu białogwardzistów i czarno-białej wizji świata, która zdominuje literaturę rosyjską. Stosuje odcienie szarości, starając się dowieść, że wojna domowa dehumanizuje każdą z walczących stron. Opisuując dylematy autobiograficznego bohatera, przybliża rozterki własne oraz tych, którzy stanęli przed problemem akceptacji przemocy w imię wyższych celów. W artykule podjęto próbę odczytania wspomnień Gula jako zapisu traumatycznych doświadczeń żołnierza Armii Ochotniczej, prowadzących go do zanegowania bratobójczej wojny.

#### Abstract

The Civil War in Russia is one of the most tragic periods in its history. A unique testimony to the beginnings of fratricidal struggles is a memoir *Ice March* by Roman Gul. The work initiated an avalanche of personal documents dedicated to this topic. Gul does not fit into an emigration narrative about the war; he does not paint an apologetic picture of the White Guards nor a black-and-white vision of the world, which would dominate Russian literature. He uses



shades of gray, trying to prove that civil war dehumanizes each of the fighting sides. By describing the dilemmas of the autobiographical protagonist, he brings closer his own struggles and those of his contemporaries who faced the problem of accepting violence in the name of higher goals. The article attempts to interpret Gul's memoirs as a record of the traumatic experiences of a soldier of the White Army, leading him to negate the fratricidal war.

Słowa kluczowe: wojna domowa, Rosja, Armia Ochotnicza, wspomnienia, doświadczenie  
Keywords: Civil War, Russia, White Army, memoirs, experience

Podsumowując swe długie, barwne życie, Roman Gul (1896–1986) – jeden z czołowych reprezentantów rosyjskiej emigracji „pierwszej fali” – podkreślał, że spośród wszystkich wartości najbardziej ceni wolność:

Что я люблю больше всего на свете? Свою свободу. [...] Физическую свободу передвижения, которой на родине нет. Духовную свободу – „мыслить и страдать”, которой на родине нет. И, наконец, свободу демократического государства [...]¹.

Mimo że na obczyźnie pisarz doświadczył pauperyzacji i deklasacji, udało mu się uniknąć zniewolenia i zachować bezcenną wolność, od której – zdaniem ks. Józefa Tischnera – „zależy realizacja wszystkich innych wartości ostatecznych”².

Podobnie jak wielu przedstawicieli generacji przełomu XIX i XX wieku, Gul stał się świadkiem i uczestnikiem kataklizmów dziejowych niemających precedensu w historii, które zdeterminowały jego losy. Nie dziwi więc, że twórczość tego autora zdominował temat rewolucji i wojny oraz zaludniły postacie buntowników, terrorystów, dyktatorów i „czerwonych” dowódców. Był on nie tylko bardzo płodnym pisarzem, lecz także publicystą, krytykiem, historykiem, redaktorem prestiżowych czasopism oraz działaczem antykomunistycznym. Gul należy również do błyskotliwych kronikarzy i piewców diaspory, którą w trylogii autobiograficznej *Я унёс Россию. Апология эмиграции* (*Zabrałem ze sobą Rosję. Apologia emigracji*) (1978) ukazał jako spadkobierczynię rosyjskiego dziedzictwa kulturowego oraz obrończynię tradycji i wartości.

Chociaż pisarz ten jest nietuzinkową postacią rosyjskiej kultury emigracyjnej, w Polsce jego spuścizna literacka jest słabo znana. Poza kilkoma artykułami naukowymi Joanny Mianowskiej próżno tu szukać jakichkolwiek analiz jego twórczości³.

<sup>1</sup> Р. Гуль, *Я унёс Россию. Апология эмиграции*, т. 3, *Россия в Америке*, Москва, Б.С.Г.-ПРЕСС, 2001, s. 28.

<sup>2</sup> J. Tischner, *Etyka wartości i nadziei*, [w:] D. von Hildebrandt et al., *Wobec wartości*, Poznań, „W Drodze” 1984, s. 149.

<sup>3</sup> Zob. J. Mianowska, *Вершители красного террора: Ф. Дзержинский и В. Менжинский в очерках эмигранта Романа Гуля*, „Acta Polono-Ruthenica” 2011, nr 16, ss. 113–125 i in.

Spośród publikacji powstałych w Rosji należy natomiast przypomnieć niewielką monografię historyka Dmitrija Muraszowa *Роман Гуль: писатель из Пензы* (*Roman Gul: pisarz z Penzy*) z 2018 roku. Badacz, który porównuje Gula do pamiętnikarza oraz działacza i myśliciela Aleksandra Hercena, podkreśla podobieństwo ich losów, a także autobiograficzny charakter twórczości<sup>4</sup>.

Istotnie autobiografizm przenika dorobek artystyczny rosyjskiego twórcy, który przez dziesięciolecia snuje opowieść o własnym życiu oraz historii swojej osobowości, jedynie modyfikując konwencje oraz przedstawiając akcenty. Wpłata w utwory czytelne wątki biograficzne, stosuje perspektywę indywidualną, pierwszoosobową narrację oraz retrospekcję; opiera się na swym doświadczeniu i losach, które były wyjątkowe, a zarazem reprezentatywne dla pokolenia przełomu wieków, skazanego na tułaczkę i wykorzenienie. Jak zauważa Oleg Korostielew,

выдумывать сюжеты Гуль, видимо, не умел или не желал. Да и зачем ему было выдумывать, когда жизнь с самого начала в изобилии предоставляла такое количество материала, что перед ним бледнела любая фантазия<sup>5</sup>.

Koleje życia Gula obfitowały w dramatyczne zwroty i traumatyczne doświadczenia, a jednym z najważniejszych było jego uczestnictwo w wojnie domowej. Przyszły pisarz, będąc studentem prawa Uniwersytetu Moskiewskiego, w 1916 roku został zmobilizowany do wojska rosyjskiego, a pod koniec 1917 roku wstąpił do formującej się Armii Ochotniczej, by pod dowództwem generała Ławra Kornilowa przejść szlak owianego legendą Pierwszego Marszu Kubańskiego (Lodowego), który wiódł przez stepy Imperium Rosyjskiego. O tych wydarzeniach opowiedział we wspomnieniach *Ледяной поход (с Корниловым)* [*Marsz lodowy (z Kornilowem)*], które staną się głównym obiektem badań w niniejszym artykule. Zostaną one odczytane jako zapis doświadczenia autobiograficznego, które doprowadzi bohatera do zanegowania bratobójczej wojny.

Opublikowane w 1921 roku w berlińskim wydawnictwie Siemiona Efrona wspomnienia *Marsz lodowy* to debiutancki utwór Romana Gula, a zarazem jeden z pierwszych, podejmujących dyskurs o wojnie domowej w Rosji<sup>6</sup>. W kolejnych latach pojawiły się dziesiątki dokumentów osobistych, głównie wspomnień i pamiętników, autorstwa byłych dowódców bądź szeregowych żołnierzy walczących zarówno

---

<sup>4</sup> Д.Ю. Мурашов, *Роман Гуль: писатель из Пензы*, Пенза, Пензенская областная библиотека им. М.Ю. Лермонтова, 2018, s. 5.

<sup>5</sup> О. Коростелев, „Апология эмиграции” Романа Гуля, [w:] Р. Гуль, *Я унес Россию. Апология эмиграции*, t. 1, *Россия в Германии*, Москва, Б.С.Г.-ПРЕСС 2001, s. 13.

<sup>6</sup> Fragmenty książki już w 1920 r. opublikowało berlińskie czasopismo emigracyjne „Жизнь” W.B. Stankiewicza.

w szeregach Armii Białej, jak i Czerwonej<sup>7</sup>. Zdecydowana większość z tych tekstów powstała już po wojnie, toteż ukazane w nich wydarzenia, postacie i obrazy wpisują się w pewne konwencje prezentowania przeszłości, podlegają mitologizacji, obrastają legendą. Jak bowiem zauważa Paul Ricoeur, nie tylko historia jednostki, lecz także „narodu, wspólnoty, instytucji wywodzi się z szeregu korekt, jakie każdy nowy historyk wnosi do opisów i wyjaśnień jego poprzedników oraz – stopniowo – do legend poprzedzających pracę czysto historiograficzną”<sup>8</sup>. Tymczasem Gul napisał *Marsz lodowy* jeszcze podczas trwania wojny: pracę nad nim rozpoczął w 1919 roku, wkrótce po opuszczeniu szeregów armii, przebywając w obozie jenieckim w Helmstedt w górach Harzu. Utwór stanowi zatem unikalne świadectwo formowania się Armii Ochotniczej i początków bratobójczych walk.

Genezę jego powstania po latach autor wspominał tak oto:

Я, молодой человек двадцати двух лет, был так потрясён зверством Гражданской войны, что чувствовал потребность рассказать о ней правду, и рассказать именно так, чтобы люди увидели всю нелепость, глупость и зверство того, что называется словами – „гражданская война”<sup>9</sup>.

Pisarz wielokrotnie podkreślał dokumentalny charakter swych wspomnień oraz pragnienie, by „opowiedzieć prawdę” o wojnie domowej. Na plan pierwszy wysuwał więc walory poznawcze utworu, intencję udokumentowania przełomowego momentu nie tylko w dziejach narodu i państwa, lecz także własnego życia. Podobna motywacja towarzyszyła wielu świadkom historii, świadomym uczestnictwa w sytuacji ekstremalnej, którzy chcieli zaprezentować ją z osobistej perspektywy. Odwołując się do klasycznej już koncepcji Philippe’a Lejeune’a, można skonstatować, że Gul zawiera z czytelnikiem pakt referencjalny<sup>10</sup>. Relacjonuje realne wydarzenia z pozycji ich naocznego świadka i uczestnika, prowadzi narrację z bliskiego dystansu czasowego, gromadzi i opisuje fakty, dbając o detale, przytacza dziesiątki epizodów oraz rozmów, które składają się na skomplikowany, w większości odheroizowany obraz wojny.

Autorski obraz świata jest prezentowany w postaci wspomnień oraz w formie zbliżonej do reportażu z miejsca wydarzeń, które są unaoczniane, ukazywane w czasie teraźniejszym, niejako rozgrywają się na naszych oczach. Elementem organizują-

---

<sup>7</sup> Można przypomnieć *Очерки русской смуты* gen. A. Denikina, uważane za jedno z głównych źródeł na temat rewolucji i wojny domowej, a także wspomnienia generałów: A. Szkuro, B. Permikina, P. Krasnowa, P. Wrangla i in.

<sup>8</sup> P. Ricoeur, *Czas i opowieść*, t. 3, *Czas opowiadany*, Kraków, WUJ, 2008, s. 355.

<sup>9</sup> Р. Гуль, *Моя биография*, [w:] Idem, *Ледяной поход. Автобиографические произведения. Размышления о литературе*, Москва, ПРОЗАиК, 2011, s. 9.

<sup>10</sup> Zob. Ph. Lejeune, *Pakt autobiograficzny*, „Teksty: Teoria Literatury, Krytyka, Interpretacja” 1975, nr 5(23), przeł. A.W. Labuda, s. 42.

cym jest topos drogi: niewielkie rozdziały opisują walki Armii Ochotniczej, jej przemarsze po dońskich i kubańskich stepach oraz postoje w stanicach kozackich. Wraz z przemieszczaniem się wojsk zmienia się postawa i oceny protagonisty, którego losy Gul kształtuje w oparciu o własną biografię i doświadczenia. Na uwagę zasługuje fakt, iż jedynie enigmatycznie napomyka o doświadczeniu Wielkiej Wojny, które stało się jego udziałem, tym samym wskazując na unikalność fenomenu wojny domowej w Rosji<sup>11</sup>.

Pisarz rozpoczyna wspomnienia od relacji o wydarzeniach rozgrywających się jesienią 1917 roku, gdy autobiograficzny bohater, stacjonujący wraz z wojskami rosyjskimi w Besarabii, dostrzega tam złowrogie symptomy rewolucji bolszewickiej:

Около старенькой церкви митинги толп вооружённых людей в серых шинелях. Злобные речи, почти без смысла. Знамёна с надписями: „Мир без аннексий и контрибуций”, „Долой войну”, „Смерть буржуазии”. Речи, полные злобы и ожесточения, рев толпы и тысячи махающих в воздухе рук [...]. Попытки сдержать бессильны [...]. Разливалась стихия [...]<sup>12</sup>.

W duchu rozwijanym później przez literaturę rosyjską Gul ukazuje rewolucję jako nieokiełznany żywioł, którego nie da się zatrzymać, z emblematycznymi mityngami uzbrojonych, przepełnionych złością oraz nienawiścią tłumów, żądnych odwetu za wielowiekowy ucisk<sup>13</sup>. Nihilistyczna postawa żołnierzy, kierujących się destrukcyjną potrzebą burzenia, przejawia się w ograbieniu i dewastacji majątku matki bohatera, co staje się dla niego impulsem do powrotu z frontu, a następnie zaciągnięcia się do Armii Ochotniczej:

Получил телеграмму: „Именьё разграблено, проси отпуск”. [...] Сел на поезд. [...] Серые шинели лежат на полу, сидят на скамьях, лежат на полках для вещей. [...] С дороги пишу письмо знакомым: „...кругом меня все серо, с потолка висят ноги, руки... лежат на полу, в проходах... Эти люди ломали нашу старинную мебель красного дерева, рвали мои любимые старые книги, которые я студентом покупал на

---

<sup>11</sup> Problematyka wojny domowej od lat budzi ogromne zainteresowanie rosyjskich historyków, czego dowodzą dziesiątki monografii. Zob. *Гражданская война в России: проблемы выхода, исторические последствия, уроки для современности. Сборник научных трудов*, red. В.М. Рынков, Новосибирск, Параллель, 2022. Pierwszy etap wojny opisywany przez Gula zbadał m.in. Р.Г. Гагкуев w pracy *Белое движение на Юге России. Военное строительство, источники комплектования, социальный состав. 1917–1920 гг.*, Москва, „Посев”, 2012.

<sup>12</sup> Р. Гуль, *Ледяной поход...*, op. cit., s. 29. Dalej cytaty pochodzące z tego wydania zostaną w tekście głównym opatrzone numerem strony.

<sup>13</sup> Oczywiście rewolucyjny żywioł był postrzegany całkowicie odmiennie przez pisarzy emigracyjnych oraz sowieckich: pierwsi zazwyczaj podkreślali jego destrukcyjną rolę i wskazywali, że był on główną przyczyną upadku Rosji, drudzy natomiast akcentowali jego funkcję oczyszczającą oraz eksponowali rolę partii komunistycznej w poskramianiu i porządkowaniu tego żywiołu (przypomnijmy choćby głośny poemat W. Majakowskiego *Dobrze*).

Сухаревке, рубили наш сад и саженные мамой розы, сожгли наш дом... Но у меня нет к ним ненависти или жажды мести, мне их только жаль. Они ползувери, они не ведают, что творят” (s. 29–30).

Autor wspomnień wskazuje na zezwierzęcenie, brutalność i ograniczenie bolszewików, ich niezdolność do refleksji i głębszych uczuć, przejawiające się w bezmyślnym niszczeniu wszystkiego, co symbolizuje znienawidzony przez nich świat. W opisach przykuwa uwagę powtarzający się motyw szarego żołnierskiego płaszcza: Gul deprecjonuje (uprzedmiotawia) bolszewików i ich zwolenników poprzez zastosowanie metonimii oraz wyeksponowanie wywołującej negatywne konotacje szarej kolorystyki. Mimo to podkreśla, iż bohater, inteligent o korzeniach ziemiańskich, wychowany w duchu tradycji chrześcijańskiej oraz idei liberalno-demokratycznych, nie czuje do nich nienawiści ani pragnienia zemsty. Świadczy o tym nie tylko jego bezpośrednie wyznanie, lecz także odwołanie się do słów Chrystusa umierającego na krzyżu: „Ojcze, przebacz im, bo nie wiedzą, co czynią” (Łk 23,34a).

Opisując dylematy protagonisty, pisarz przybliży rozterki własne oraz wielu współczesnych, którzy popierali idee rewolucji lutowej, wzbraniali się jednak przeciwko zabijaniu rodaków dla ich realizacji. Problem akceptacji przemocy w imię wyższych celów emigrantka starszego pokolenia, Zinaida Gippius, rozstrzygnęła nieco wcześniej w formule „nie wolno, ale trzeba” („нельзя, но надо”), którą *explicito* wyartykułowała w wierszu *He сказано (Niewypowiedziane)* (1911)<sup>14</sup>. W podobny sposób postanowienie, by pojechać nad Don, motywuje autobiograficzny bohater wspomnień:

Я чувствовал всю шкурную мерзость всякой политики. Я видел, что у прекрасной женщины Революции под красной шляпой, вместо лица – рыло свиньи. Я искал выхода. В душе подымались протесты и сомнения, но я пытался убедить себя: всё это плохо, но не надо отстраняться, надо взять на себя всю тяжесть реальности, надо взять на себя даже грех убийства, если понадобится, и действовать до конца. И мне показалось, что я себя убедил (s. 31).

Znamienna jest zastosowana przez pisarza metafora, odwołująca się do słynnego obrazu Eugène’a Delacroix *Wolność wiodąca lud na barykady* (1830). Posłużenie się motywem animalistycznym („świński ryj”), który w systemie symbolicznym jest oceniany jednoznacznie pejoratywnie, wskazuje na wyrażanie się idei rewolucji, które dostrzega bohater. Jak wynika z przytoczonego fragmentu, toczy on walkę wewnętrzną, a jego decyzja nie jest oczywista, co wyraża zwłaszcza ostatnie zdanie: „И мне показалось [podkr. I.K.M.], что я себя убедил”. Z jednej strony nie chce włączać się w napełniającą go odrazą politykę, z drugiej zaś – nie może stać

<sup>14</sup> Zob. З.Н. Гиппиус, *He сказано*, [w:] eadem, *Собрание сочинений*, t. 5, *Чёртова кукла. Романы. Стихотворения*, Москва, Русская книга, 2002, s. 435.

z boku, uchylając się od odpowiedzialności za ojczyznę. Pozytywną motywację daje mu idea odrodzenia Rosji – wolnej, sprawiedliwej, demokratycznej, której gwarantem ma być nieskazitelna reputacja Korniłowa: „Я верю в правду дела! Я верю Корнилову! [...] На душе грустно, но успокоением служит: добровольно иду делать большое дело” (s. 31–32).

Początkowo młody oficer jest pełen zapału i wiary w zwycięstwo, o czym świadczy utrzymany w podniosłym tonie opis jego oczekiwań i wyobrażeń:

Отсюда тронется волна национального возрождения. Во главе – национальный герой, казак Лавр Корнилов. Вокруг него объединилось всё, забыв партийные, классовые счёты... „Учредительное собрание – спасение Родины!” – заявляет он. И все подхватывают лозунг его. Идут и стар и мал. Буржуазия – Минины. Офицерство – Пожарские. Весь народ подымается. [...] И армия возрождения, горящая одной страстью: счастье родины, счастье народа русского идёт как один. Она почти не встречает сопротивления... Ведь она народная армия!! (s. 33–34).

Symptomatyczne jest porównanie wojny domowej do okresu Smuty. Protagonista jest przekonany, że Armia Ochotnicza reprezentuje cały naród, który zjednoczył się i powstał, by walczyć o odrodzenie i szczęście z wrogiem ojczyzny, z anarchistami, którzy burzą dziedzictwo kulturowe oraz wartości przodków.

Wkrótce jednak entuzjazm mija, młodzieńczy idealizm zderza się bowiem z brutalną rzeczywistością, by ostatecznie leć w gruzach. Niemal od pierwszych dni pobytu w armii bohater doświadcza boleśnie, że jego wyobrażenia są naiwną iluzją, niemającą realnych podstaw. Przed jego oczyma roztacza się całkowicie odmienny obraz wojska i wojny: oddziały mają elitarny charakter, składają się głównie z oficerów, zaś prosty lud nie wyraża poparcia dla idei głoszonych przez „białych”; rekrutacja przebiega opornie, Kozacy – podobnie jak robotnicy i chłopci – nieprzyjaźnie odnoszą się do białogwardystów, pragną zakończenia wojny i powrotu do domów lub przechodzą na stronę bolszewików.

W kolejnych obrazach memuarysta odsłania trudności, z którymi borykała się Armia Ochotnicza w początkach jej formowania: brak jedności w dowództwie, intrygi oraz wewnętrzne tarcia między różnymi frakcjami w jej łonie, brak zdolności, by zmobilizować naród. Obok bohaterstwa, patriotyzmu i ofiarności idealistów, pragnących zwycięstwa wolności i demokracji, pokazuje w jej szeregach ludzi żądnych zemsty, wyrachowanych i cynicznych, kierujących się nie szlachetnymi pobudkami, lecz prymitywnymi instynktami:

К-ой в мирное время был артистом плохого шантана; глядя на него, я часто думал: что привело его в Белую армию? Погоны? Случайное офицерство? И мне казалось, что ему совершенно все равно, где служить: у белых ли, красных ли, – грабить и убивать везде было можно (s. 41).

Prezentując losy autobiograficznego bohatera, Gul akcentuje dramatyczny rozdział między inteligencją a ludem: wzajemną podejrzliwość, brak zrozumienia, odmienne pojmowanie wolności. Paradoks polega na tym, że protagonista gotów jest oddać życie w imię zbudowania w państwie republiki oraz ustanowienia prawa chroniącego wolność obywateli, lud natomiast dostrzega w rewolucji możliwość obalenia prawa, państwowości i porządku; nie zależy mu na swobodach politycznych, nie rozumie, czym jest idea konstytuancy, nie ufa rządzącym, a głównym motorem jego działań jest pragnienie zdobycia ziemi oraz zemsta. Ilustrują to liczne rozmowy o sensie wojny, które bohater prowadzi z mieszkańcami mijanych chutorów i stanic.

Relacjonując przebieg walk, pisarz zwraca uwagę na fatalne położenie armii „białych”, które stopniowo podważa wiarę żołnierzy, w tym głównego bohatera, w zwycięstwo. Wojsko boryka się z trudnościami aprowizacyjnymi, brakiem amunicji, miazdzącą przewagą liczebną bolszewików, błędami taktycznymi i operacyjnymi dowództwa, wskutek których giną najdzielniejsi żołnierze. Pogarszają się nastroje, nasilają podziały, upada dyscyplina, żołnierze są coraz bardziej wycieńczeni fizycznie i psychicznie. Kolejne klęski, setki rannych i zabitych oraz konieczność cofania się wojska obniżają morale w jego szeregach.

Na kartach wspomnień Gul ukazuje z jednej strony porażające okrucieństwo oraz pogłębiający się rozkład moralny „czerwonych”, którzy dają upust nagromadzonej w nich nienawiści, z drugiej zaś – zatrącanie norm etycznych przez „białych”. Sugeruje, że bratobójcza wojna wyzwala w ludziach najgorsze instynkty, dehumanizując ich. Dowodzą tego zwłaszcza sceny rozstrzeliwania jeńców przez żołnierzy Armii Ochotniczej, obrazy poniżania osób podejrzewanych o sympatyzowanie z bolszewikami czy też porzucania rannych<sup>15</sup>. Podobnie jak Borys Pilniak w *Nagim roku* Roman Gul w *Marszu lodowym* przedstawia człowieka, który w sytuacji ekstremalnej okazuje się „nagi”, wartości etyczno-religijne, zakazy i nakazy moralne oraz prawne schodzą na dalszy plan, na pierwszy wysuwa się natomiast chęć zaspokojenia prymitywnych żądz.

Bohater wspomnień jest nieustannie narażony na traumatyzujące czynniki, które znajdują się poza zakresem normalnych ludzkich przeżyć<sup>16</sup>. Niemal codziennie doświadcza wydarzeń urazowych: jest wystawiony na niebezpieczeństwo śmierci i poważnych obrażeń, jest również świadkiem śmierci i obrażeń innych. Szczególnie bolesne są dla niego pobicia i samosądy, przeciwko którym próbuje protestować,

---

<sup>15</sup> Jak pokazują badania historyków, terror „białych” miał charakter incydentalny w porównaniu do terroru „czerwonych”, który stosowany był na skalę masową w postaci tzw. czerwonego bandytyzmu. Zob. А.Г. Тепляков, *Белый террор в современной историографии: традиционная мифология против попыток переосмысления*, [w:] *Гражданская война*, op.cit., ss. 58–59.

<sup>16</sup> Na temat specyfiki traumy oraz rozbieżności opinii wokół jej definiowania zob. S. Steuden, K. Janowski, *Trauma – kontrowersje wokół pojęcia, diagnoza, następstwa, implikacje praktyczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2016, t. 19, nr 3, ss. 549–565.

jednak okazuje się bezsilny wobec bezprawia, które stało się okrutnym prawem wojny. Jako humanista i chrześcijanin, który identyfikuje się z określonym systemem wartości, wiele zachowań żołnierzy percypuje jako niedopuszczalne, nie akceptuje braku poszanowania prawa i aktów nadużyć, żal mu ludzi wciągniętych w krąg krwawych wydarzeń, których sensu nie rozumieją, odczuwa lęk o siebie i brata. Intencją młodego oficera była walka ze stanowiącymi mniejszość wrogami narodu, którzy dokonali przewrotu, rozpędzili konstytuante i zburzyli jego nadzieje na urzeczywistnienie ideałów rewolucji lutowej. Kolejne doświadczenia wojenne dowodzą jednak, że walczy on z większością narodu. Toteż obserwujemy, jak narasta w nim napięcie wewnętrzne i poczucie wyalienowania.

Traumatyczne zdarzenia uświadamiają mu, że wojna domowa to nie powiewające proporce, gra orkiestry, podniosła atmosfera ani nawet pole walki. Swe prawdziwe, okrutne oblicze odsłania ona w kluczowej scenie rozstrzeliwania jeńców:

Смогли выстрелы. Некоторые расстреливавшие отходили. Некоторые добивали прикладами и штыками ещё живых. Вот она, гражданская война: то, что мы шли цепью по полю, веселые и радостные чему то, – это не „война”... Вот она, подлинная гражданская война... Около меня – кадровый офицер, лицо у него как у побитого. „Ну, если так будем, на нас все встанут”, – тихо бормочет он. Расстреливавшие офицеры подошли. Лица у них бледны. [...] „Может быть, эта сволочь моих близких в Ростове перестреляла!” – кричит, отвечая кому то расстреливавший офицер (s. 69).

Wszechobecna śmierć, przemoc, strach, ból, cierpienie, okrucieństwo, jęki zabijanych i rannych – to obraz bratobójczych walk rysowany przez Gula. Wojna widziana z bliska – dowodzi autor – jest odrażająca, przede wszystkim dlatego, że niszczy człowieka duchowo, demoralizuje go, nierzadko przemienia w zwierzę. Tę zwierzęcą dzikość autobiograficzny bohater dostrzegł w twarzach i postępowaniu bolszewików, jadąc do Nowoczerkaska, by zaciągnąć się do armii. Z biegiem czasu zaczyna ją zauważać również w swych towarzyszach, a także z przerażeniem odkrywa w samym sobie:

Под ней, вытянувшись, лежит, весь в крови, чёрный, бледный солдат, широко открывает рот, как птица... „А, сдыхаешь, сволочь! – проносится у меня и тут же: – Господи, что со мной?” Но это мгновение. Всё забылось. Мы бежим вперёд. Тррах! Что такое? С поезда бьют на картечь. Кто-то упал и страшно закричал. Но это ничего. Надо только вперёд... (s. 88).

Stan jego świadomości można objaśnić, odwołując się do opozycji „swój-obcy”, która, zdaniem wielu badaczy, należy do najważniejszych kategorii opisu naszej rzeczywistości<sup>17</sup>. Protagonista zaczyna dostrzegać w sobie dwoistość, cechy czy też

---

<sup>17</sup> Koncept „swój-obcy” w rosyjskiej kulturze opisuje m.in. J. Stiepanow. Zob. Ю.С. Степанов, «Свои» и «Чужие», [w:] idem, *Константы: Словарь русской культуры*, Москва, Академический Проект, 2001, ss. 126–143.

jakości, które wcześniej charakteryzowały „obcych”. Coraz wyraźniej uświadamia sobie również, że zrywa się jego więź z tymi, których początkowo uważał za „swoich”, ponieważ przestają oni odróżniać się od „obcych”. Krąg „swoich” nie jest już miejscem, w którym może pozostać sobą, gdzie szanowane są wartości moralne. Innymi słowy – zasada „swoi–obcy” przestaje działać.

Kolejne zdarzenia urazowe: odniesienie rany w jednej z bitew, śmierć charyzmatycznego generała Ławra Korniłowa oraz decyzja nowego dowództwa o porzuceniu ciężko rannych żołnierzy jeszcze bardziej naruszają spójność tożsamości autobiograficznego bohatera, który traci motywację do walki, przestaje dostrzegać wyższy cel, w imię którego ma brać na swe barki „grzech zabójstwa”<sup>18</sup>. Szlachetne ideały odrodzenia ojczyzny, które początkowo mu przyświecały, rozbijają się w zderzeniu z twardymi realiami wojny, rodząc zwątpienie w sensowność jego udziału w niej oraz słuszność walki okupionej ogromną ofiarą. Pozbawiony złudzeń i nadziei na zwycięstwo bohater, mimo wieści znad Donu o powstaniu Kozaków przeciwko bolszewikom, wkrótce po opuszczeniu lazaretu zrzuca mundur. „Вскоре мы с братом вышли из армии” (s. 134) – kończy swe wspomnienia Roman Gul. Gest ten – jak się wydaje – jest desperacką próbą ocalenia ciągłości własnej osobowości i rozpoczęcia nowego życia – pełnego sensu i wartości.

Do tej decyzji i jej motywów pisarz powróci po dwudziestu latach w lirycznej autobiografii *Конь рыжий* (*Koń rudy*). Podejmie w niej próbę rozliczenia się z własną przeszłością, uporządkowania, zracjonalizowania i podsumowania swego życia<sup>19</sup>. Starając się nadać sens minionym wydarzeniom oraz usprawiedliwić swe wybory przed potomnymi, zmodyfikuje swą opowieść o wojnie. Wprowadzi dodatkowe komentarze oraz rozbudowaną refleksję, pogłębi psychologicznie sylwetkę bohatera, znacznie poszerzy kontekst prezentowanych zdarzeń, wskazując na odmiennosć doświadczenia Wielkiej Wojny i wojny bratobójczej. Szczegółowa analiza porównawcza obydwu utworów, choć inspirująca, zwłaszcza w kontekście *memory studies*, wykracza jednak poza ramy niniejszego artykułu.

Wspomnienia *Marsz lodowy* są zindywidualizowaną reprezentacją traumatycznych doświadczeń byłego żołnierza Armii Ochotniczej, Romana Gula, jego osobistą opowieścią o dramatyzmie bratobójczej wojny i jej prawach. Autor nie wpisuje się w emigracyjną narrację o wojnie, nie rysuje apologetycznego obrazu białogwardzistów i czarno-białej wizji świata, która wkrótce zdominuje literaturę rosyjską.

---

<sup>18</sup> O wpływie wydarzeń urazowych na poczucie tożsamości piszą S. Steuden, K. Janowski w pracy: *Trauma – kontrowersje wokół pojęcia...*, op.cit., ss. 561–562.

<sup>19</sup> Ostatnią podejmie u schyłku życia w trylogii autobiograficznej *Я унес Россию. Апология эмиграции* (t. 1, *Россия в Германии*, t. 2, *Россия во Франции*, t. 3, *Россия в Америке*), Москва 2001.

Stosuje odcienie szarości, starając się dowieść, że wojna domowa niszczy i dehumanizuje każdą z walczących stron. Gul obnaża psychologię bratobójczych walk, pokazując, jak zmienia się człowiek w sytuacji granicznej, gdy to, co niecodzienne i niehumanitarne, staje się powszedniością. Na przykładzie losów autobiograficznego bohatera demonstruje własne dylematy moralne oraz rozterki części rosyjskiej inteligencji w przełomowym okresie dziejów Rosji.

Świadectwo Gula jest nie tylko przesłaniem o charakterze antywojennym. Pisarz sugeruje w nim, że niezależnie od okoliczności możemy zachować wierność wyznawanym wartościom, dokonując świadomych wyborów, nawet jeśli będą one trudne i niepopularne, jak decyzja autora o opuszczeniu szeregów armii.

## Literatura

Lejeune Ph., *Pakt autobiograficzny*, „Teksty: Teoria Literatury, Krytyka, Interpretacja” 1975, nr 5(23), przeł. A.W. Labuda, ss. 31–49.

Mianowska J., *Вершители красного террора: Ф. Дзержинский и В. Менжинский в очерках эмигранта Романа Гуля*, „Acta Polono-Ruthenica” 2011, nr 16, ss. 113–125.

Ricoeur P., *Czas i opowieść*, t. 3, *Czas opowiadany*, tłum. U. Zbrzeźniak, Kraków, WUJ, 2008, 426 ss.

Studen S., Janowski K., *Trauma – kontrowersje wokół pojęcia, diagnoza, następstwa, implikacje praktyczne*, „Roczniki Psychologiczne” 2016, t. 19, nr 3, ss. 549–565.

Tischner J., *Etyka wartości i nadziei*, [w:] D. von Hildebrandt et al., *Wobec wartości*, Poznań, „W Drodze” 1984, ss. 55–149.

Гагкуев Р.Г., *Белое движение на Юге России. Военное строительство, источники комплектования, социальный состав. 1917–1920 гг.*, Москва, „Посев”, 2012, 704 ss.

Гиппиус З.Н., *Собрание сочинений*, t. 5, *Чёртова кукла: Романы. Стихотворения*, Москва, Русская книга, 2002, 496 ss.

Гуль Р., *Я унес Россию. Апология эмиграции*, t. 3, *Россия в Америке*, Москва, Б.С.Г.-ПРЕСС, 2001, 494 ss.

Гуль Р., *Ледяной поход. Автобиографические произведения. Размышления о литературе*, Москва, ПРОЗАиК, 2011.

Коростелев О., „Апология эмиграции” Романа Гуля, [w:] Р. Гуль, *Я унес Россию. Апология эмиграции*, t. 1, *Россия в Германии*, Москва, Б.С.Г.-ПРЕСС, 2001, ss. 5–21.

- Мурашов Д.Ю., *Роман Гуль: писатель из Пензы*, Пенза, Пензенская областная библиотека им. М. Ю. Лермонтова, 2018, 145 ss.
- Степанов Ю.С., *Константы: Словарь русской культуры*, Москва, Академический Проект, 2001, 989 ss.
- Тепляков А.Г., *Белый террор в современной историографии: традиционная мифология против попыток переосмысления*, [w:] *Гражданская война в России: проблемы выхода, исторические последствия, уроки для современности. Сборник научных трудов*, red. В. М. Рынков, Новосибирск, Параллель, 2022, ss. 58–74.

## References

- Gagkuev R.G., *Beloe dvizhenie na Iuge Rossii. Voennoe stroitel'stvo, istochniki komplektovaniia, sotsial'nyi sostav. 1917–1920 gg.* [White Movement in the South of Russia. Military Construction, Sources of Manning, Social Structure. 1917–1920], Moskva, Posev, 2012, 704 pp.
- Gippius Z.N., *Sobranie sochinenij* [Collected Works], vol. 5, *Chjortova kukla: Roman. Stihotvorenija* [The Devil's Doll: Novels. Poems], Moskva, Russkaja kniga, 2002, 496 pp.
- Gul' R., *Ia unes Rossiiu. Apologiia emigratsii* [I Carried Russia Away. Apology of Emigration], vol. 3, *Rossiiia v Amerike* [Russia in America], Moskva, B.S.G.-PRESS, 2001, 494 pp.
- Gul' R., *Ledianoi pokhod. Avtobiograficheskie proizvedeniia. Razmyshleniia o literature* [Ice March. Autobiographical Works. Reflections on Literature], Moskva, PROZAIK, 2011.
- Korostelev O., “*Apologiia emigratsii*” *Romana Gulia* [“Apology of Emigration” by Roman Gul’], [in:] R. Gul’, *Ia unes Rossiiu. Apologiia emigratsii* [I Carried Russia away. Apology of Emigration], vol. 1, *Rossiiia v Germanii* [Russia in Germany], Moskva, B.S.G.-PRESS, 2001, pp. 5–21.
- Lejeune Ph., *Pakt autobiograficzny* [The Autobiographical Pact], “Teksty: Teoria Literatury, Krytyka, Interpretacja” [Texts: Literary Theory, Criticism, Interpretation] 1975, no. 5(23), transl. A.W. Labuda, pp. 31–49.
- Mianowska J., *Vershiteli krasnogo terrora: F. Dzerzhinskii i B. Menzhinskii v ocherkakh emigranta Romana Gulia* [Masters of Red Terror (Felix Dzerzhinsky and Vyacheslav Menzhinsky) in Literary Sketches of Emigrant Roman Gul], “Acta Polono-Ruthenica” 2011, no. 16, pp. 113–125.
- Murashov D.Iu., *Roman Gul': pisatel' iz Penzy* [Roman Gul: the Writer from Penza], Penza, Penzenskaia oblastnaia biblioteka im. M.Iu. Lermontova, 2018, 145 pp.

- Ricoeur P., *Czas i opowieść* [Time and Narrative], vol. 3, *Czas opowiadany* [Narrated Time], trans. U. Zbrzeźniak, Kraków, WUJ, 2008, 426 pp.
- Stepanov Iu.S., *Konstants: Slovar' russkoi kul'tury* [Constants. Dictionary of Russian Culture], Moskva, Akademicheskii Proekt, 2001, 989 pp.
- Studen S., Janowski K., *Trauma – kontrowersje wokół pojęcia, diagnoza, następstwa, implikacje praktyczne* [Trauma – Controversies Surrounding the Concept, Diagnosis, Aftermath, and Practical Implications], “Roczniki Psychologiczne” 2016, vol. 19, no. 3, pp. 549–565.
- Teplakov A.G., *Belyi terror v sovremennoi istoriografii: traditsionnaia mifologiiia protiv popytok pereosmysleniia* [The White Terror in Modern Historiography: Traditional Mythology vs. Rethinking Attempts], [in:] *Grazhdanskaia voina v Rossii, problemy vykhoda, istoricheskie posledstviia, uroki dlia sovremennosti. Sbornik nauchnykh trudov* [The Civil War in Russia: Exit Problems, Historical Consequences, Lessons for Modernity. Collection of Scientific Papers], V.M. Rynkov (Ed.), Novosibirsk, Parallel', 2022, pp. 58–74.
- Tischner J., *Etyka wartości i nadziei* [Ethics of Value and Hope], [in:] D. von Hildebrandt et al., *Wobec wartości* [Value Attitude], Poznań, “W Drodze” 1984, pp. 55–149.